

Alternatif Bir Ekonomi Programı Sempozyumu
Kriz ve Kar Oranlarındaki Düşme Eğilimi
Dr. Ekin Değirmenci

Dr. Ekin Değirmenci: Herkese merhaba. Öncelikle Benan Hoca'yı tekrar mikrofon başında görmek çok mutluluk verici gerçekten. En kısa zamanda okula, fakülteye de dönmesini dört gözle bekliyoruz. Bundan önceki konuşmacıları dinleme fırsatım olmadı maalesef. Ozan'ın konuşmasını dinleyebildim. Şöyle başlayayım. İlk olarak beni bu sempozyuma katılmam için davet eden Hakan Bey'e ve sabahtan beri benimle zoom bağlantısı kurmaya çalışan arkadaşlara, düzenleyen herkese çok teşekkür ediyorum. Benim anlatacağım kısım, 2024'te tamamladığım doktora tezimin bir bölümü aslında ama Ozan'ın anlattıklarıyla paralellikler de içeriyor. Ahmet hocanın konuşmasını maalesef dinleyemedim teknik nedenlerden ötürü ama kayıt yayınlandığında dinleyeceğimi umuyorum. Ben de birkaç slide hazırladım onları paylaşacağım. Ekran paylaşımı yapacağım şimdi. Bir dakika.

Öncelikle şöyle başlayabiliriz aslında. Türkiye ekonomisi tarihsel olarak önemli bir dönemden geçiyor. Özellikle 2018 yılından itibaren kur şoku, ekonomi genelinde durgunluk belirtileri, işsizlik oranlarında, enflasyondaki artış veya azalmama hali... Bu gelişmelerin tamamının bir borç krizine dönüşme riski, ekonominin yıllardır taşıdığı çelişkilerin berrak bir şekilde gün yüzüne çıkmasını sağladı. Ekonominin üç çeyrek üst üste küçüldüğü 2018 yılı itibariyle, kriz tartışmalarının yeniden canlandığını görüyoruz. Bunların önemli bir kısmı ekonominin makro değişkenlerinin hareketine odaklanıyor ve yapısal sorunlarına değiniyor. Bu makro değişkenler arasında en çok vurgu yapılan kısa ve orta vadeli çevrimleri, büyüme çevrimlerini belirleyen otonom sermaye hareketlerinin rolü. Türkiye kapitalizminin yapısal özellikleri neticesinde ekonominin büyüme ve daralma çevrimleriyle sermaye hareketlerinin yönü arasında elbette aksi iddia edilemez bir ilişki bulunuyor. Ya da Türkiye kapitalizminin dünya ekonomisine eklemlenme biçiminden kaynaklandığına değinen çalışmalar var. Bu çalışmaların önemli bir kısmı görüneni vurguluyor, görünen dinamiklere işaret ediyor ama altta yatan kar oranı çerçevesinde, birikim dinamikleri çerçevesinde inceleme yapan az sayıda çalışma olduğunu düşünüyorum. Benimki de naçizane bu değindiğim perspektife kar oranları çerçevesinden mütevazî bir katkı sunmak şeklinde olacak.

Benim sizinle paylaşacağım zaman serisi aslında yeni güncellenen milli gelir serilerine dayanıyor. 1995-2024 arası bir 30 yıllık bir zaman serisi var elimizde. Ama ben 2002 sonrasına odaklanacağım. Özellikle de 2001 krizinden çıkışı temsil etmesi nedeniyle 2002 yılından başlamak istiyorum. Kapitalist birikimin en önemli özelliği aslında üretici güçleri geliştiriyor olması, sürekli geliştirmesi. Temel motivasyonu karlılık. Bununla birlikte karlılığı azaltan dinamik unsurları bünyesinde barındırıyor. Daha fazla artık değere el koymak için emeğin toplumsal üretkenliğini sürekli arttırmak zorunda. Bu süreçte hem emek cephesinde hem de farklı sermayelerle kapitalistler sürekli rekabet etmek zorunda. Bunu nasıl yapıyor? Emek sürecini daha fazla yoğunlaştırarak, işçileri mümkün olduğunda daha uzun süreler çalıştırarak, daha fazla artık değer üreterek yapıyor. Emek sürecini yoğunlaştırmanın fiziksel sınırları var. Dolayısıyla emek üretkenliğini artıracak teknik ilerleme yöntemlerini uygulamak zorundalar ve ürettikleri birim metanın maliyetini düşürmek zorundalar. Bu şekilde rakip sermayeler karşısında daha avantajlı hale gelebiliyorlar. Bu süreç, daha ileri

üretim tekniklerini kullanan sermayelerin daha fazla kar marjı elde etmesine rağmen daha düşük kar oranları ile sonuçlanıyor. Kar oranının belli bir seviyeden sonra yatırımları caydırması neticesinde birikim sürecinde kesintiler ortaya çıkıyor. Sermaye birikiminin kesintiye uğradığı anlarda, hem sermaye ve emek hem de sermayeler arasındaki çelişkiler daha berrak hale geliyor. Ve aslında bu krizler, bu çelişkilerin çözümlenmesi gereken anlara da işaret ediyor.

Değirmek istediğim diğer bir şey, karların sadece üretim alanından elde edilemeyeceği. Kar ve artık değer üretimi arasında doğrudan bir ilişki var elbette. Emek gücünün sömürsünden kaynaklanıyor karlar. Bununla birlikte karlığın altta yatan koşulları farklılaşabilir diyebilirim belki. Bunlar ne olabilir? Yatırımların çökmesi, farklı sektör veya farklı coğrafyalarda alternatif karlılık seçeneklerinin ortaya çıkması veya farklı biçimlerdeki para sermayeye erişebilirlik gibi gelişmeler olabilir. Kapitalist birikimi kesintiye uğratan süreçlerin kökeni, değer üretimi alanında olsa bile ortaya çıkış biçimleri kur şoku şeklinde, borç krizi şeklinde, finansal alandaki aksamalar şeklinde olabilir.

Kar oranı düşüşü ve birikim sürecinin aksaması ile birlikte açığa çıkan kriz eğilimi nasıl yeni bir birikim sürecine evriliyor? Üretim sürecinin yeniden organize edilmesi, sermayenin emek üzerindeki denetimini arttırması, üretken sermayenin farklı değerlendirme alanlarına yönelmesi, zayıf sermayelerin tasfiye olması, iflaslar, şirket birleşmeleri şeklinde olabilir. Buna verebileceğim ilk örnek, aslında orada mı bilmiyorum, Melda Yaman Hoca'nın doktora tezinden. O 1979 krizini Türkiye'nin girdiği ilk mutlak aşırı birikim krizi olarak tanımlıyor. Ve 24 Ocak kararları aslında bu az önce bahsettiğim çelişkileri yeniden düzenleyerek karlılıkta ve birikim sürecinde yeniden bir toparlanma sağlıyor. Bu reel ücretlerin emek gücünün altına düşürülmesi, emeğin örgütsüzleştirilmesi, buna mukabil sömür oranlarının arttırılması, ihracata yönelik teşvikler, bununla uyumlu maliye politikaları, sermaye piyasasının oluşturulması yönündeki adımlar söz konusu, 24 Ocak 1980 ile birlikte. Bununla birlikte, bu uygulamalar yeni çelişkiler yaratıyor ve 2001 kriziyle birlikte başka bir dinamik ortaya çıkıyor, ve yine bir yeniden yapılanma dönemi söz konusu. Neler yapılıyor 2001 krizinden sonra? Mesela bankacılık sistemiyle ilgili düzenlemeler, enflasyon hedeflemesi uygulaması, Merkez Bankası bağımsızlığı, reel ücretlerin daha fazla düşürülmesi, sendikalılık oranlarının tarihsel düzeyde düşük oranlara gerilemesi gibi.

Şimdi Türkiye ekonomisinde üretken sermaye yapısal olarak üretim aracı ithalatına bağımlı. Yani bunda gelişmeler kaydetse bile bu bağımlılık devam ediyor. Ve buna bağlı olarak da döviz biçiminde para sermaye ihtiyacı var. Dolayısıyla ekonominin yeniden üretim sürecinin ağırlık noktası sermaye girişlerini sürdürmek şeklinde belirleniyor. Yani ekonomi programlarının asıl odağı da bu. Bu da ekonomiyi uluslararası belirlenimlere daha açık hale getiriyor. Sermaye - emek arası çelişkilerin çözümlenmesinde para politikası, enflasyon hedeflemesi, kamu finansman biçiminin dönüşümü, bunlarla uyumlu bir gelir politikası hedefleniyor. Bütün bunlara meta dışı alanların metalaştırılması, özelleştirmeler, yeni el koyma biçimleri, kamusal varlıklara yeni el koyma biçimleri, emekçilerin dolaysız geçim araçlarından yoksun bırakılmasını sağlayacak yeni uygulamalar var. Güvencesiz esnek çalışma biçimlerinin genelleşmesi, reel ücretlerin geçim sınırının altına düşürülmesi, emek örgütlerinin etkisizleştirilmesi ve sonuç olarak sermaye tahkiminin daha da fazla derinleşmesi söz konusu.

Burada size büyüme, sermaye birikimi ve kar oranını aynı çizelgede sunmayı istiyorum. 2001 krizi sonrasında düşük enflasyon, yüksek faiz, yüksek reel kur politikası, yatırımlar genelde üretken sektörlere değil, üretken olmayan sektörlere yöneliyor. Üretken alana yönelen yatırımlar da çoğu zaman mevcut tesislerin satın alınması şeklinde. Ve 2000'li yıllarda gördüğümüz, imalat sanayi sermaye stokunun ağırlığının çok da değişmediği. Bu dönem, ekonomiye 184 milyar dolarında sermaye girişi var. Yani Korkut Hoca'nın lale devri olarak tanımladığı 2002-2007 yılları arasında yaklaşık 184 milyar dolar sermaye girişi var. Ortalama büyüme oranı bütün 2002-2024 dönemine kıyasla çok yüksek, %7.3 neredeyse. Bu dönemde dış ticaret açığının yapısal bir özellik taşıdığı, döviz ihtiyacının kronik olduğu bir şeyde de en önemli maliyet kalemi ücretler. Reel ücret düşüşleri ve yüksek üretkenlik artışları sömürü oranında önemli bir artış sağlıyor ve bu da ortalama kar oranlarına da yansıyor. Bu kırmızı çevrim gibi görünen, kısa süreli bir çevrim gibi görünen kar oranının hareketi bunu gösteriyor aslında bize. Enflasyon hedeflemesi ve düşük enflasyon, emek maliyetlerini uluslararası rekabete uygun şekilde düşürüyor. Düşük enflasyon ile uyumlu yüksek reel faiz, finans sermayesinin çıkarlarını gözetiyor. Değerli TL de üretim aracı maliyetini düşük tutuyor ve bu da kar oranlarına yansıyor. Aynı şekilde gayri safi sabit sermaye oluşumuna da yansıyor. Bakın kar oranı, büyüme oranı ve gayri safi sabit sermaye oluşumu büyüme oranı aynı çevrimsel özelliği gösteriyor 2002-2007 arasında. Bu çevrim 2008 yılı ile son buluyor.

2010'larda aslında ekonomi açısından en önemli belirleyen şeylerden biri dünya ölçeğinde genişleme, parasal genişleme politikaları neticesinde ülkeye giren sermaye girişleri. Sermaye hareketlerinin etkisi, döviz kurunu baskılayıp sermaye malının maliyetlerini etkiliyor ve karlılığı biraz daha sürdürülebilir kılıyor. Yani 2010 sonrasında kar oranındaki durağan görünümün temel belirleyicilerinden biri bu. Buna göre ekonomiye sermaye girişi olduğunda, borç verilebilir sermaye artıyor. Bankaların ve üretken alanda faaliyet gösteren sermayelerin de borçlanma maliyetleri azalıyor. Bu da sermayenin yeniden üretim koşullarını önemli ölçüde etkiliyor. 2010'lu yıllarda bu koşullar altında ekonomi bir önceki kadar olmasa da yeni bir büyüme patikasına giriyor. Ama tabii ki daha düşük bir tempoda, hatta durgun diyebileceğimiz bir eğilimle. 2002-2007 çevriminde yüzde 15 olan sabit sermaye yatırımının büyüme oranı 2010 sonrasında yüzde 7.3'e düşmüş durumda.

Şimdi size yatırım harcamalarıyla yani sermaye birikim ve kar oranı ilişkisine dair bir görsel göstereceğim. Şimdi bu bir önceki ilişkinin biraz daha farklı bir yorumunu içeriyor. Kapitalist üretimde kar tabii ki artık değer üretiminden kaynaklanıyor. Yani kar ve yatırımlar arasında bir nedensellik ilişkisi var. Bunun yönünün kardan yatırıma doğru olması beklenir. Bu dönemde, 2008'e kadar bunu görmek mümkün ama 2008 krizinden sonra bu iş biraz farklılaşmış gibi görünüyor. Ortalama kar oranı düşüş eğiliminde, yatırımların payı ise durgun. Gayri Safi yurtiçi hasıla içerisinde yatırımların payı durgun görünüyor ya da gecikmeli olarak tepki vermiş gibi görünüyor. Buna dair iki muhtemel açıklama aktarabilirim. Birincisi, bu neoliberal yeniden yapılanma süreci karlılıkta geçici bir toparlanma yaratmış olabilir. İkincisi, yatırımların payının durgun olması neticesinde artık değer üretimi karlılığı toparlamakta yeterli değildir diyebilirim.

Diğer göstereceğim şey, başka bir kriz dinamiği. Bu, finans dışı şirketlerin net yükümlülükleri ve kısa vadeli borç stoku içinde kamu kesiminin payını gösteriyor. Şimdi 2008 krizi öncesine, 2004-2008 arasında bu finansal olmayan şirketlerin net yükümlülükleri yıllık yüzde 35 gibi bir oranda artıyor. Bu yüksek bir oran. 2010 - 2017

arasında bu artış neredeyse yarı yarıya düşmüş yüzde 16'larda. 2017 sonrasında ise borç stokunda azalma görüyorsunuz. Yani bu firmalar borç ödüyorlar. Bunun karşılığı ne? Kamu borçlarının artması. Yani bu da yükün emekçilere yıkılması muhtemel bir kriz dinamiği barındırıyor.

Diğer göstereceğim şey, brüt dış borç stoku içerisinde kamu ve finans şirketlerinin payı. Burada da benzer şeyi görüyorsunuz. 2018 sonrasında özellikle. Kamu ve finans şirketlerinin borç üstlenimleri arasındaki makasın açıldığı görülüyor. Kararının uzun dönemli düşüş eğilimi ile birlikte bu kamu borcundaki artış da artık krizin bir parçası haline gelmiş durumda diyebiliriz buna bakarak.

Peki buna karşılık... Bu bir şey tepkisi, borç üstlenme. Bir kriz sürecini yavaşlatmanın veya sermayeye bir nefeslenme alanı yaratmanın bir versiyonu. Diğer, kredi genişlemesi. Özellikle seçim dönemlerinde, şey gibi çevrimsel hareketler görüyorsunuz bu kredi genişlemesinde de. Özellikle 2023 seçimi öncesinde yüzde 62'ye çıkan, yükselen bir kredi genişliği, kredi büyüme oranı var. Ve yine 2024 itibarıyla bir öncekine yaklaşmasa bile yine bir genişleme söz konusu. Yani kredi genişlemesiyle sermayeyi fonlayarak bunu ötelemeye çalışıyorlar.

Göstereceğim bir diğer şey de, 2016 sonrasındaki bölüşüm şoku ile birlikte krize verilen tepki olarak ücret gelirlerinin de emekçi sınıflar arasında yeniden dağıtılması. Bu veriler saatlik kazanç, saatlik ücretler üzerinden hesaplandı ama farklı farklı veri kaynaklarında bunu daha ayrıntılı şekilde de görmek mümkün. Benim gözlemim, ücretli maaşlı çalışanların özellikle 2016-2019 yılları arasında ücretlerinin belli bir ortalama dalgalanmış olması. Yani çok büyük artış da yok ama yüksek enflasyon altında bunun olduğunu söyleyeyim. Yani enflasyon çok yüksek iken bu meslek gruplarının tamamının ücretlerinde bir artış olmamış. Ama özellikle şu dikkat çekici. 2021 sonrasında 2022'ye doğru düşüş dikkat çekici. Burada da en çok kaybedenler profesyonel meslek mensupları. Mühendisler, doktorlar, akademisyenler gibi profesyonel meslek grupları, en yüksek artış onlarda.

Bir de şunu paylaşacağım. Burada toplumun genel olarak asgari ücret toplumu haline gelmesinin bir yansımaları görüyoruz aslında. Bu tablonun tam ortasından bir çizgi çeksek, bunun sol tarafında olanların ücretlerinin 2020-2022 arasında azaldığını; tablonun sağ tarafındakilerin de arttığını görüyoruz. Az önce de söylediğim gibi, farklı veri kaynaklarına baksak farklı farklı artış ve azalış kompozisyonları görebiliriz. Yani burada belli kesimlerin ücret gelirlerinin diğerleri kadar arttırılmayarak aslında bir ortalama ücrete yakınsatılması söz konusu. Bu da şeyle birlikte düşünülmeli tabii ki. Asgari ücretin de giderek bir ortalama ücret haline getirilmesiyle birlikte düşünülmeli.

Toparlayayım yavaş yavaş. Söyleyeceğim ilk şey, ortalama kar oranı izlenen dönem boyunca azalıyor. Şuraya tekrar geleyim. 4. slide'a tekrar geleyim. Ortalama kar oranı azalıyor. Bununla birlikte karşı eğilimler var. Kar oranının düşme eğilimi var ama bir de karşı eğilimler var ve bunlar her zaman işliyor. 2001 krizini izleyen dönemde üretim süreci emek üzerinde sermaye tahkümünü arttıracak şekilde yeniden yapılandırılıyor, sömürü yoğunluğu ve emek üretkenliği arttırılıyor, karlılık bu şekilde tahkim edilebiliyor. Devamında rekabet edemeyecek kadar zayıf şirketlerin 2001 kriziyle birlikte tasfiyesi söz konusu. Yine depremle birlikte sermayenin değersizleşmesi ile birlikte sermayenin kar oranlarının yükselmesi söz konusu, 2001 krizini izleyen yıllarda. 2008 krizinden sonra ise kar oranı azalma eğilimini sürdürüyor.

Ya da belli bir patikada salınıyor. Yani önceki dönem kadar bir azalma yok ama bir şey de yok. Belli bir ortalamada salınıyor. Buna ek olarak, karlılık ve yatırım arasındaki ilişki farklılaşıyor. Üretkenlik artışları, bu lale devrine göre çok yavaşlıyor ve karlılığın telafi edilmesinde başka araçların devreye sokulduğunu söyleyebilirim. Emek üretkenliği artışları, 2008 öncesine göre kıyaslandığında kar oranını toparlamada yetersiz kalıyor. Ve finansal tahkim mekanizmalarının da karlılığı toparlamada yeterli olmadığı görülüyor. 2016 sonrasında, bölüşüm şoku diye tabir edilen dönemle birlikte ücret payı hızla baskılanıyor ve ücretliler arasında da gelirin yeniden dağıtımı söz konusu. Bütün bu göstergeler, ekonomi genelinde sermayenin genel bir değersizleşme tehlikesi altında olduğunu söyleyen diğer çalışmaların bulgularını da destekliyor. Bu, sermaye için tehlike. Şöyle geçiyor Sosyalist Register yayınında. Marksistler kriz anları geldiğinde ellerini oluşturur, diye. Bu sermaye için bir değersizleşme tehlikesi tabii. Emekçiler için nasıl bir şeye dönüşeceği de tabii ki sınıf mücadelesinin seyrine bağlı.

Çok teşekkür ediyorum dinlediğiniz için. Saygılar, selamlar.